

ประมวลคำอธิบายทางนิติศาสตร์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราพระอักษร
ทรงพระนิพนธ์

สมเด็จพระนางเจ้า อินทรศักดิศจี พระวรราชชายา

โปรดให้พิมพ์ในงานทำบุญ ๗ วันศพ

เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (ปลื้ม สุจริตกุล)

ณ วันพุธที่ ๑๘ เมษายน พ. ศ. ๒๔๗๗

พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ ท่าพระจันทร์ 21/04/2563

จังหวัดพระนคร

ประมวลคำอธิบายทางนิติศาสตร์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราจรรยา
ทรงพระนิพนธ์

สมเด็จพระนางเจ้า อินทรศักดศจี พระวรราชชายา
โปรดให้พิมพ์ในงานทำบุญ ๘ วันศพ
เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (ปลื้ม สุขจิตกุล)
ณ วันพุธที่ ๑๘ เมษายน พ. ศ. ๒๔๗๗

TUDC 21/04/2563
พิมพ์ที่โรงพิมพ์พระจันทร์ ท่าพระจันทร์

จังหวัดพระนคร

คำนำ

สมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระวรราชชายา มีพระประสงค์จะพิมพ์หนังสือแจกในงานทำบุญ ๗ วัน ศพท่านเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี พระบิดา และทรงขอให้หอสมุดแห่งชาติจัดหาหนังสือให้ได้พิมพ์ทันพระประสงค์

หอสมุดแห่งชาติได้รับคำขอเรื่องนี้โดยมีเวลาน้อยที่สุด ปัญหาที่จะพิมพ์เรื่องอะไรนั้น เป็นอันว่าไม่ต้องคิด เพราะเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี เป็นข้าราชการผู้ใหญ่ในทางศาล เรื่องที่จะพิมพ์ก็ควรเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับนิติศาสตร์ แต่โดยเหตุที่หอสมุดแห่งชาติมีเวลาเพียง ๒ วัน ก็จำเป็นจะต้องหยิบเรื่องอะไร เรื่องหนึ่งที่หยิบง่าย ๆ

ข้าพเจ้าได้เคยคิดจะรวบรวมคำอธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ไว้ให้เป็นหมวดหมู่ คำอธิบายในที่นี้ หมายถึงข้อความที่ทรงเขียนไว้ในที่ต่าง ๆ หลายแห่ง โดยมากอยู่ในคำนำหนังสือที่พิมพ์จากต้นฉบับของหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งเป็นคำอธิบายในเชิงประวัติ เกี่ยวข้องกับวิชาการเกือบทุกสาขา และไปอยู่เกลื่อนกล่นตามหน้าหนังสือต่าง ๆ ตั้งหลายสิบเล่ม ถ้าหากได้ประมวลมาไว้ในที่เดียวกันและเรียงลำดับให้ต้องตามลักษณะของวิชาแล้ว หนังสือที่ประมวลคำ

อธิบายของสมเด็จพระยาตำราจางราชานุภาพ^๕ จะกลายเป็น
 “วิทยาจักร (Encyclopedia)” น้อยๆ ได้ชุดหนึ่งทีเดียว และ
 จะเป็นประโยชน์แก่นักศึกษามาก ในขณะที่ข้าพเจ้าคิดคำนึงอยู่
 ดังนี้ ก็ประสบโอกาสที่สมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี ต้อง
 พระประสงค์หนังสือ^๖ ข้าพเจ้าจึงตกลงถวายประมวลคำอธิบายของ
 สมเด็จพระยาตำราจาง^๗ เป็นเรื่องแรก และเลือกเอาเรื่องเกี่ยวกับ
 กับนิติศาสตร์เพื่อให้เหมาะสมแก่งาน

นักนิติศาสตร์อาจตั้งปัญหาว่า สมเด็จพระยาตำราจาง^๘ ทรง
 เชี่ยวชาญทางนิติศาสตร์อย่างไร จึงได้ยกย่องถึงกับเลือกเอาคำ
 อธิบายของพระองค์ท่านในทางนิติศาสตร์มาพิมพ์^๙ ถ้ามีปัญหานั้น
 ดังนี้ ก็ตอบได้ว่า ไม่ได้ยกย่องเรื่องที่พิมพ์ในเชิงนิติศาสตร์
 แต่ข้าพเจ้ายกย่องในเชิงประวัติ และเรื่องที่พิมพ์ไว้ไม่ใช่เรื่อง
 นิติศาสตร์โดยตรง เป็นแต่เรื่องประวัติของนิติศาสตร์ในเมือง
 ไทย และความรู้ในเชิงประวัติของสิ่งต่างๆ ในเมืองไทยนั้น จน
 กระทั่งถึงบัดนี้เรายังหาผู้มีความรู้ดีกว่าสมเด็จพระยาตำราจาง^{๑๐}
 ไม่ได้ ฉะนั้นหนังสือเรื่องนี้ต้องมีประโยชน์แก่นักศึกษาทางนิติ
 ศาสตร์และนักศึกษาวินิจฉัยทั่วไป อย่างแน่นอน

โดยเหตุที่หนังสือเรื่องนี้ได้พิมพ์ขึ้นโดยรีบร้อน จึงยังมีได้
 มีประวัติของท่านเจ้าพระยาสุธรรมมนตรีลงไว้ด้วย เพราะไม่
 สามารถเรียบเรียงได้ทัน แต่ถึงแม้จะไม่ได้นำประวัติลงในเล่มนี้

ผู้ที่ได้รับแจกหนังสือเล่มนี้ ก็ย่อมรู้จักทั่วกันว่า เจ้าพระยา
 สุธรรมมนตรี เป็นข้าราชการผู้ใหญ่ในทางศาล และรับหน้าที่ใน
 ศาลอันเกี่ยวแก่คดีของชาวต่างประเทศ ซึ่งในครั้งกระนั้น ย่อม
 ทราบกันดีแล้วว่า มีความยากลำบากเนื่องจากสัญญาทางพระราช
 ไมตรีอยู่เพียงไร ศาลที่เกี่ยวข้อกับคดีของชาวต่างประเทศใน
 ครั้งกระนั้นมลักษณะเหมือนเรือเดินทะเล ซึ่งต้องเผชิญกับมรสุม
 อยู่ตลอดเวลา การที่เรือแล่นไปได้วันหนึ่ง ๆ โดยไม่ถึงอัปปาง
 นั้น ย่อมแสดงให้เห็นความสามารถและความพยายามอันแรง
 กล้าของนายเรือ ซึ่งเจ้าพระยาสุทธรรมมนตรีได้รับตำแหน่งนาย
 เรือมานานเป็นเวลานาน ในทางส่วนตัวนั้น ญาติมิตรทั้งหลายจะ
 ได้เห็นอัธยาศัยอันละมุนละม่อม ปราศจากความไว้อึดตัว
 เป็นการแน่นอนว่าความแตกดับแห่งสังขารของท่าน ย่อมทำ
 ความสลัดใจให้แก่ญาติมิตรทั้งหลาย

ขอให้กุศลบุญญาศรี ทสมเด็จพระนางเจ้า ฯ ได้ทรงพิมพ์
 หนังสือเรื่องนแจกเป็นวิทายาทาน จงบรรลุผลดลบรรดาลแก่ท่าน
 เจ้าคุณสุทธรรมมนตรี เพื่อให้ท่านดำรงอยู่ในคติสุขทุกเมื่อ เทอญ.

หลวงวิจิตรวาทการ

หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

วันที่ ๑๕ เมษายน พ. ศ. ๒๔๗๗

ในวาระที่คณพ่อได้ถึงอสัญญกรรม
เมื่อวันที่ ๑๒ เดือน ได้มีญาติมิตรผู้
คุ้นเคยและผู้มาเยี่ยมศพและ
แสดงความเศร้าเสียใจในการที่คณพ่อ
ล่วงลับไป จึงขอแสดงความขอบใจ
และขอบคุณ ในความเมตตาอารีที่ท่าน
ทั้งหลายมีต่อท่านผู้ถึงอสัญญกรรมด้วย.

บุตรและธิดา

สำนักหอสมุด

สารบัญเรื่อง

๑.	คำอธิบายเรื่องประกาศรัชกาลที่ ๔	หน้า	๑
๒.	คำอธิบายเรื่องกฏมนเทียรบาลเขมร	"	๖
๓.	คำอธิบายเรื่องกฏหมายกรงกัมพูชา	"	๘
๔.	คำอธิบายเรื่องตงทำเนียบศักดิ์นา	"	๙
๕.	คำอธิบายวิธตงกฏหมายกรงกรุงศรีอยุธยา	"	๑๐
๖.	คำอธิบายวิธจัดหมวดกฏหมายกรงกรุงศรีอยุธยา	"	๑๒
๗.	คำอธิบายเรื่องตงส่วยอากรขนอนตลาด	"	๑๔
๘.	คำอธิบายเรื่องทกตปนา	"	๑๗

สำนักหอสมุด

ประมวลคำอธิบายทางนิติศาสตร์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ทรงพระนิพนธ์

๑ คำอธิบายเรื่องประกาศรัชกาลที่ ๕

ประเพณีประกาศพระราชกฤษฎีกาแต่โบราณ เมื่อสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินดำรัสสั่งให้ประกาศกิจการอันใด คือเช่นตั้งพระราชบัญญัติ เป็นต้น โดยปกติมักดำรัสสั่งให้อาลักษณ์เป็นพนักงานเรียบเรียงข้อความที่จะประกาศลงเป็นหนังสือ บางทีดำรัสให้ผู้รับพระราชโองการมาสั่งอาลักษณ์ให้เรียบเรียงประกาศก็ ผู้รับสั่งมักเป็นเจ้าหน้าที่ซึ่งจะต้องอำนวยความสะดวกประกาศแต่ทมิไซเป็นเจ้าหน้าที่ เป็นแต่ข้าเฝ้าคนใดคนหนึ่ง ดำรัสให้ตามสวดกพระราชกฤษฎีกา ลักษณที่อาลักษณ์เรียบเรียงประกาศนั้นตั้งข้อความเป็นหลัก ๕ อย่าง คือ (๑) วันเดือนปีที่สั่ง (๒) นามผู้สั่ง ถ้าสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินดำรัสเองก็อ้างแต่ว่ามีพระราชโองการ ถ้ามีผู้มาสั่งก็อ้างนามผู้รับพระราชโองการ (๓) กล่าวถึงคดีอันเป็นมูลเหตุแห่งประกาศนั้น (๔) พระราชวินิจฉัย (๕) ข้อบัญญัติพระราชกฤษฎีกาให้ประกาศ

เมื่อออกกษัตริย์แล้วคงนำขนทูลเกล้า ฯ ถวายทรงตรวจ
 แก่ก่อนจึงประกาศ แต่ขอหาได้กล่าวไว้ให้ปรากฏไม่ ลักษณะ
 ที่ประกาศนั้นแต่โบราณเป็นหน้าที่กรมพระสุรัสวดี โดยเป็นผู้ถือ
 บัญชีกระทรวงทบวงการทั้งปวง ที่จะคัดสำเนาประกาศ แจกจ่าย
 ไปยังกรมต่าง ๆ ทุกกรม ส่วนหัวเมืองทั้งปวงนั้น เมื่อมหาดไทย
 กลาโหมกรมทำ อันเป็นเจ้ากระทรวงบังคับบัญชาหัวเมืองได้รับ
 ประกาศจากกรมพระสุรัสวดี ก็คัดสำเนาส่งไปยังหัวเมืองอัน
 ขนี้อยู่ในกรมนั้น ๆ อีกชั้น ๑ ลักษณะการที่จะประกาศให้ราษฎร
 ทราบพระราชกฤษฎีกานั้น ประเพณีเดิมในกรุงเทพฯ ฯ กรมเมือง
 ให้ นายอำเภอ เป็นเจ้าพนักงานไปเที่ยวอ่านประกาศตาม ตำบลที่
 ประชุมชน ส่วนหัวเมืองทั้งปวงเจ้าเมืองกรมการให้กำนันเป็น
 พนักงานอ่านประกาศ เมื่อพนักงานจะอ่านประกาศที่ตำบลไหน
 ให้ตม้องเป็นสัญญา เรียกราษฎรมาประชุมกันแล้วอ่านประกาศ
 ให้ฟังถนัดนั้น วิธีประกาศเช่นว่ามานี้จึงเรียกกันเป็นสามัญว่า
 “ตม้องร้องป่าว” ส่วนต้นฉบับประกาศพระราชกฤษฎีกาทั้งปวง
 นั้นออกกษัตริย์รักษาไว้ในหอหลวงฉบับ ๑ คัดส่งไปรักษาไว้ที่ศาลา
 ลูกขุนอันเป็นที่ประชุมเสนาบดีฉบับ ๑ แลส่งไปรักษาไว้ที่ศาล
 หลวงอันเป็นที่ประชุมผู้พิพากษาด้วยอีกฉบับ ๑ ประเพณีเดิม
 มีลักษณะดังว่ามานี้

หนังสือประกาศชั้นเดิม

ต้นร่างและสำเนามักเขียนใน

สมุดดำด้วยเส้นดินสอขาว ส่วนตัวประกาศที่ส่งไปณที่ต่าง ๆ
 มักใช้เขียนลงม้วนกระดาษข่อยด้วยดินสอดำ เพราะวิธีพิมพ์
 หนังสือไทยยังไม่เกิดขึ้นในขณะนั้น มาจนในรัชกาลที่ ๓ พวก
 มิชชันนารีอเมริกันตั้งโรงพิมพ์หนังสือไทยขึ้น ความปรากฏว่า
 เมื่อปลาย พ. ศ. ๒๓๘๒ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ได้โปรดฯ ให้โรงพิมพ์พวกอเมริกันพิมพ์หมายเหตุห้ามมิให้
 คนสุบฟันและค้าขายฟันเป็นหนังสือ ๕๐๐๐ ฉบับ นับเป็นครั้งแรก
 ที่ได้พิมพ์หมายเหตุห้ามมิให้ปรากฏว่า
 พิมพ์ประกาศเรื่องอันต่อมาอีก ถึงรัชกาลที่ ๔ ในชั้นแรกประกาศ
 ต่าง ๆ ก็ยังใช้เขียนแจกตามแบบเดิม ปรากฏแต่ว่าทรงแก้ไขวิธี
 แจกประกาศซึ่งแต่เดิมกรมพระสุรัสวดีเป็นพนักงานเขียนประกาศ
 แจกจ่ายไปตามกระทรวงทบวงการต่าง ๆ นั้น โปรดฯ ให้กรม
 ต่าง ๆ ไปคัดสำเนาหมายเหตุเองณหอหลวง ยังคงส่งสำเนา
 ประกาศไปแต่ที่มหาดไทย กลาโหมและกรมท่า สำหรับจะได้
 มีห้องตราประกาศออกไปตามหัวเมือง การที่แก้ไขชนนิกพอ
 เห็นเหตุได้ คงเป็นเพราะการเขียนประกาศแจกจ่ายมาแต่ก่อน
 เป็นการมากมายเหลือกำลังพนักงานกรมพระสุรัสวดี แจกไป
 ไม่ทั่วถึงทุกกระทรวงทบวงการได้จริงดังที่กล่าวในลักษณะประกาศ
 จึงได้โปรดฯ ให้กรมอื่น ๆ ไปคัดประกาศเอาเองณหอหลวง ต่อ
 มาในรัชกาลที่ ๔ นั้น โปรดฯ ให้สร้างโรงพิมพ์หลวงขึ้นที่ใน

พระบรมมหาราชวัง ขนานนามว่าโรงอักษรพิมพ์การ (อยู่ตรง
 พระที่นั่งภาณุมาศจรัสญัตน์) เริ่มพิมพ์หมายเหตุประกาศเมื่อปี
 มะเมีย พ.ศ. ๒๔๐๑ ในขั้นต้นโปรดเกล้าฯ ให้ทำเป็นหนังสือ
 พิมพ์ขาวออกโดยระยะเวลา ขนานนามว่าหนังสือราชกิจจานุเบกษา
 บอกข่าวในราชสำนักและเก็บความจากประกาศต่าง ๆ ซึ่งได้ออก
 ในระยะนั้นบอกไว้ให้ทราบเพียงเนื้อความ หนังสือราชกิจจา
 นุเบกษาซึ่งออกในรัชกาลที่ ๔ ครั้งนั้น พิมพ์เหตุเรื่องพิมพ์
 เป็นพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 โดยมาก เห็นจะไม่มผู้นักการบพิตรชอบเป็นผู้แต่ง ครั้นต่อมา
 ทรงคิดพระราชธุระอันมากขึ้น ไม่มีเวลาพอจะทรงแต่งหนังสือ
 ราชกิจจานุเบกษา เพราะฉะนั้นพิมพ์อยู่ได้สักปี ๑ จึงต้องหยุด
 แต่การพิมพ์หมายเหตุประกาศเห็นจะนิยมกันมาก เมื่อหยุดหนังสือ
 ราชกิจจานุเบกษาแล้ว จึงโปรดฯ ให้พิมพ์แต่หมายเหตุประกาศ
 และให้พิมพ์ตลอดเรื่อง ไม่คิดแต่เนื้อความเหมือนอย่างหลัง
 พิมพ์ในหนังสือราชกิจจานุเบกษามาแต่ก่อน ทำเป็นใบปลิวแจก
 ตามกระทรวงทบวงการ และจ่ายไปปิดไว้ตามที่ประชุมชนแทน
 บั้วร้อง เป็นประเพณีสืบมาจันรัชกาลที่ ๕ จนกลับออกหนังสือ
 ราชกิจจานุเบกษาอีกเมื่อบจอ พ.ศ. ๒๔๑๗ แต่นั้นบรรดาประกาศ
 จึงใช้ลงในหนังสือราชกิจจานุเบกษา และเลิกวิธีแจกจ่ายหมายเหตุ
 ประกาศอย่างแต่ก่อนสืบมาจนตราบเท่าทุกวันนี้

เพราะเรื่องตำนานเป็นดังแสดงมา ประกาศในรัชกาลที่ ๔
 จึงมีสำเนาเป็น ๒ ชนิด คือ ประกาศในชั้นต้นเมื่อยังมีได้ตั้งโรง
 พิมพ์หลวงนั้นมีแต่สำเนาเป็นหนังสือเขียน ประกาศตอนหลัง
 เมื่อตั้งโรงพิมพ์หลวงแล้วมีสำเนาเป็นหนังสือพิมพ์ สำเนา
 ประกาศชนที่เป็นหนังสือเขียนมีฉบับน้อยมาแต่เดิม ยี่งนานมา
 ก็ยิ่งหายากจนทุกที ประกาศที่มีฉบับพิมพ์หาง่ายกว่า จึงมีผู้รวบรวม
 ไว้บ้าง แต่ก็ไม่มีใครกล้าว่ามีใครที่สามารถรวบรวมไว้ได้หมด
 ทุกฉบับ เป็นแต่มีกันมากบ้างน้อยบ้าง การที่รวบรวมประกาศ
 รัชกาลที่ ๔ พิมพ์ขึ้นใหม่ให้เป็นสาธารณะประโยชน์ ได้จัดทำ
 เมื่อครั้งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ
 ทรงบัญชาการโรงพิมพ์หลวง และเป็นผู้จัดการหนังสือราชกิจจา
 นุเบกษาซึ่งกลับพิมพ์อีกในรัชกาลที่ ๕ นั้น ได้ทรงหาสำเนา
 ประกาศครั้งรัชกาลที่ ๔ มาพิมพ์ไว้ในหนังสือราชกิจจานุเบกษา
 บ้าง เมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ออก
 หนังสือพิมพ์ดุริยเดวาท ก็ได้ทรงหาฉบับมาพิมพ์ไว้ในหนังสือ
 ดุริยเดวาทอีกบ้าง ต่อมาเมื่อหอพระสมุดวชิรญาณออกหนังสือ
 พิมพ์ กรรมการหอพระสมุด ฯ ก็หาสำเนาประกาศรัชกาลที่ ๔
 มาพิมพ์ไว้ในหนังสือวชิรญาณอีกบ้าง แต่ที่รวบรวมประกาศ
 รัชกาลที่ ๔ พิมพ์เป็นเล่มสมุดโดยฉะเพาะ ฟังมาพิมพ์เมื่อครั้ง
 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์ ทรงบัญชาการโรง

พิมพ์หลวง ได้ทรงพยายามหาฉบับแต่ที่ต่าง ๆ มารวบรวมพิมพ์
ขึ้นเมื่อรัตนโกสินทรศก ๑๑๐ (พ.ศ. ๒๔๓๔) พิมพ์ได้ ๓ เล่ม
สมุด โรงพิมพ์อักษรพิมพ์การเล็ก โรงพิมพ์อักษรนิติจึงพิมพ์ต่อ
มาอีกเล่ม ๑ รวมเป็น ๔ เล่มด้วยกัน

เมื่อตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร กรรมการได้รวบรวม
ประกาศรัชกาลที่ ๔ บรรดาอยู่ในหนังสือต่างๆ ที่กล่าวมา และ
หาฉบับได้เพิ่มเติมมาแต่ที่อื่นอีก คือได้ฉบับซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์
เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ได้ทรงรวบรวมไว้ที่ระทานมหาราช ๑
สำเนาประกาศรัชกาลที่ ๔ ในจำนวนหนังสือซึ่งหอพระสมุด ฯ
หาได้จากที่ต่างๆ แห่งละเรื่องสองเรื่องก็มีหลายราย แต่ที่สำคัญ
นั้นคือ ได้ในสำเนาหมายรับสั่งกระทรวงมหาดไทยซึ่งส่งมายังหอ
พระสมุด ฯ มีสำเนาหมายประกาศรัชกาลที่ ๔ ปราบกฏอยู่ในจด
หมายรายวันของกรมมหาดไทยหลายเรื่องล้วนเป็นประกาศในชั้น
ที่ยังมิได้มีการพิมพ์ เริ่มแต่เบญจศก พ.ศ. ๒๓๕๔ อันเป็นบแรกพระ
บาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติ
เป็นต้นมา กรรมการจึงเห็นว่าสมควรจะพิมพ์ประกาศรัชกาลที่ ๔
ซึ่งมีฉบับอยู่ในหอพระสมุด ฯ ให้เป็นสาธารณะประโยชน์ได้

แต่ประกาศรัชกาลที่ ๔ ซึ่งมีฉบับอยู่ในหอพระสมุด ฯ เป็น
ประกาศพระราชนิยมก็มี เป็นประกาศพระราชบัญญัติก็มี ความ
ที่ประกาศยังคงใช้เป็นกฎหมายและประเพณีอยู่ก็มี ยกเลิกเสีย

แล้วก็มี การที่หอพระสมุด ฯ พิมพ์ ประสงค์จะพิมพ์ประกาศ
 รัชกาลที่ ๔ บรรดาไม้เลื้อยอย่างใด ๆ ความมุ่งหมายมีแต่
 จะให้เป็นประโยชน์ในทางศึกษาโบราณคดีและวรรณคดี เป็นประ
 มาณจึงขอบอกไว้ให้ท่านผู้อ่านทราบว่าบรรดาประกาศ ในฉบับ
 ซึ่งหอพระสมุด ฯ พิมพ์นี้ มีใช้สำหรับจะเอาไปยกอ้างอิงในทาง
 อรรถคดีที่ใด ๆ เพราะความในประกาศเรื่องใดจะยังคงใช้อยู่ถ้าจะ
 ยกเลิกเสียแล้ว ขอนกรรมการหอพระสมุด ฯ มิได้เอาเป็นฐะ
 สอบสวน ประสงค์จะให้อ่านแต่เป็นอย่างเป็นจดหมายเหตุเก่า
 เท่านั้น.

๒ คำอธิบายเรื่องกฎหมายเตยรบาสเขมร

กฎหมายเตยรบาสเขมร ดูไม่เก่าเหมือนกฎหมาย
 ไทย เห็นจะเป็นเพราะชำระเรียบเรียงกันหลายคราว ด้วย
 กรุงกัมพูชาแต่ก่อนมา เกิดจลาจลบ่อย ๆ สำหรับตำราที่พิมพ์แตก
 ฉานชานเช่น บ้านเมืองเป็นปกติคราว ๑ ก็ต้องรวบรวมกฎหมาย
 กันใหม่ครั้ง ๑ กฎหมายเตยรบาสเขมรกรุงกัมพูชานี้ ปราบฎในบาน
 แพนกว่า พังรวบรวมในครั้งองค์สมเด็จพระนโรดม เมื่อปีกฤษฎ
 พ.ศ. ๒๔๑๘ ตรงกับในรัชกาลที่ ๕ กรุงรัตนโกสินทร์นั่นเอง
 พิเคราะห์ดูความเป็นกฎหมายตั้งใหม่ก็มีบ้าง เอกกฎหมายเดิม
 มารวบรวมก็มีบ้าง มีเรื่องเล่ากันว่า เมื่อองค์สมเด็จพระนโรดม

จะตั้งกฏมนเทียรบาลนี้ ได้हारอเรตีตั้งฝรั่งเศส ทำนองเรตีตั้ง
 คนนั้นจะไม่ชำนาญภาษาเขมรคงไม่ได้ตรวจตราถ้วนถี่ จึงให้
 อนุมัติ ครั้นตั้งกฏหมายนั้นแล้ว มีคดีอันใดอันหนึ่งเกิดขึ้น
 ที่ในวังเมืองพนมเปญ องค์สมเด็จพระนโรดมจะลงอาญาตาม
 กฏมนเทียรบาล เรตีตั้งฝรั่งเศสแย้งว่าอาญาแรงนักเกินกว่า
 ความผิด องค์สมเด็จพระนโรดมโต้ว กฏหมายนั้นเมื่อจะตั้ง
 ฝรั่งเศสก็ให้เห็นชอบยอมให้ตั้งแล้ว โยจะมาห้ามไม่ให้บังคับ
 คดีตามกฏหมาย เกิดทุ่มเถียงกัน แต่ลงปลายจะยุติอย่างไร
 หาทราบต่อไปไม่.

๓ คำอธิบายเรื่องกฏหมายกรุงกัมพูชา

อัน กฏหมายกรุงกัมพูชามี ลักษณะและประเพณี คล้ายคลึง
 กับกฏหมายของไทยเราโดยมาก ที่หลักเดิมเหมือนกันทีเดียว
 เช่น ลักษณะโจรกับลักขณะรับฟ้องความโจรกรรม คทา
 และข้อความ ตอนต้นล้วนแต่คัดมาจากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ที่
 ได้ฉบับไปจากไทย แต่ส่วนตัวบทกฏหมายนั้นได้แก้ไขกัน
 ต่อๆมา ตามภูมิประเทศและกาลสมัยในกรุงกัมพูชา ถึงตั้งนั้น
 รูปรอยก็ไม่ไกลกับของไทย

กฏหมายกรุงกัมพูชาที่ปรากฏอยู่ทุกวันนี้ ได้รวบรวมใน
 ครองสมเด็จพระนโรดมทรงราชย์โดยมาก.

๔ คำอธิบายเรื่องตั้งทำเนียบศักดินา

การตั้งทำเนียบศักดินา ที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้ทรงจัดขึ้นออกอย่าง ๑ นั้น ได้ความในกฎหมายว่า ตั้งเมื่อปีจอ จุลศักราช ๙๑๖ พ.ศ. ๑๕๕๗ คือ ตั้งกำหนดว่าผู้มียศชั้นใด ควร มีนาได้เท่าใด ดังเช่นเจ้าพระยา หรือ พระยาชั้นสูง มีนาได้คน ละ ๑๐๐๐๐ ไร่บ้าง ๕๐๐๐ ไร่บ้าง ๓๐๐๐ ไร่บ้าง ขุนนางผู้น้อยตั้งแต่ ๕๐๐ ไร่ขึ้นไป ส่วนพลเมืองมีนาได้คนละ ๒๕ ไร่ แปลว่าใน เวลาที่ที่กำหนดศักดินาขึ้นนั้น คนทำราชการไม่ได้รับเบี้ยหวัด เงินเดือน เวลานันทดิน คือ ทนาเป็นสมบัติอันมีราคายิ่งกว่า อย่างอื่น ผู้ทแสวงหาทรัพย์สมบัติข้อมแสวงหาที่ดินเป็นสำคัญ เพื่อจะไม่ให้แย่งที่ดินกันนั้นประการ ๑ เพื่อจะให้คนมทดินมาก แลน้อยตามกำลังและยศศักดิประการ ๑ จึงได้ตั้งพระราชบัญญัติ กำหนดศักดินา คือว่าถ้าผู้มียศถึงเท่านั้น รัฐบาลอนุญาตให้ มทนาได้เท่านั้นเป็นอย่างมากจะมีเกินอนุญาตไม่ได้ นั้นเป็นมูล เหตุของศักดินา แต่เมื่อใดที่ตั้งศักดินาขึ้นแล้ว ศักดินาเลย เป็นเครื่องกำหนดสำหรับใช้ในการอันต่อไปอีกหลายอย่าง เช่น เป็นหลักในการปรับไหม เป็นหลักอำนาจในการบางอย่างเช่น แต่งทนายว่าความเป็นต้น ไม่ใช่แต่เพียงจะมีนาได้กี่ไร่อย่างเดียว ประเพณีศักดินายังมีอยู่จนทุกวันนี้ แต่อำนาจเลาประโยชน์

ทั้งปวงที่ได้จากศักดิ์นา ได้เลิกเสียแล้วแต่ในแผ่นดินพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.

๕ คำอธิบายวิธีตั้งกฎหมายเครื่องกรุงศรีอยุธยา

กฎหมายเครื่องกรุงศรีอยุธยาที่เราจะรู้ได้ในเวลานี้ อยู่ใน
กฎหมายพิมพ์ ๒ เล่ม ซึ่งต้นฉบับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอด
ฟ้าจุฬาโลกโปรดให้ชำระเรียบเรียงไว้ เมื่อปีชวด จุลศักราช
๑๑๖๖ พ.ศ. ๒๓๔๓ แลหมอบรัดเลได้พิมพ์จำหน่ายในครั้ง
แรก เมื่อปีระกา จุลศักราช ๑๒๓๕ พ.ศ. ๒๔๑๖ ยังมีกฎหมาย
เครื่องกรุงเก่าที่ไม่ได้พบหรือไม่เอาเข้าเรื่อง เมื่อชำระกฎหมายใน
รัชกาลที่ ๑ ออกบ้างหอพระสมุดได้ไว้สัก ๒-๓ เล่ม ลักษณะ
ทำกฎหมายแต่โบราณมา คงจะทำเป็นชั้นๆ ดังนี้ คือ.

ชั้นที่ ๑ เมื่อแรกตั้งกฎหมาย ตั้งด้วยประกาศพระราชกฤษฎ
ฎีกาบอกวันคนเหตุผล แลพระราชนิยม อย่างพระราชกฤษฎ
ฎีกาที่ยังแลเห็นได้ในพระราชกำหนดเก่า พระราชกำหนดใหม่
แลกฎหมายพระสงฆ์เหล่านี้ ล้วนเป็นพระราชกฤษฎฎีกา เป็น
กฎหมายที่แรกตั้งอย่างนั้น.

ชั้นที่ ๒ เมื่อพระราชกฤษฎฎีกามีมากๆ เข้า จะสอบคนยากจึง
ตัดทอนพระราชกฤษฎฎีกาเก่าคงไว้แต่ใจความ เป็นย่ออย่างกลางตั้ง
จะเห็นได้ในกฎหมาย ๓๖ ข้อ แลกฎหมายหมวดพระราชบัญญัติ

ชั้นที่ ๓ เพื่อจะจัดระเบียบกฎหมายแก้ไข สะดวกแก่สภา
ตุลาการให้ค้นได้โดยง่าย นานๆ จึงมีการชำระกฎหมายครั้ง ๑
อย่างเราเรียกทุกวันนี้ว่าทำประมวลกฎหมาย คือ รวบรวมกฎหมาย
แก้ไขเป็นหมวดๆ ตามลักษณะความตักเหตุผลอันคนทำกฎหมาย
ออกเสีย คงไว้แต่ใจความ ซึ่งเป็นพระราชนิยม เรียงเข้าลำดับ
เป็นมาตราๆ ในลักษณะนั้นๆ.

วิธีชำระกฎหมายดังกล่าวมานี้ สำหรับทำแต่กฎหมายแก้ไข
ตั้งมานานๆ แล้ว แต่กฎหมายที่ออกใหม่ก็ยังคงออกอย่างพระราช
กฤษฎีกาตามเดิม ทำอย่างนั้นเป็นวิธสีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา
ในครั้งหลังที่สุดการชำระกฎหมาย ได้ทำเมื่อรัชกาลสมเด็จพระ
ราช ๑๑๖๖ พ.ศ. ๒๓๔๓ ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธ
ยอดฟ้าจุฬาโลก เวลานั้นหนังสือกฎหมายครั้งกรุงเก่า คงจะเป็น
อันตรายหายสูญไปเสียเมื่อเสียกรุงเป็นอันมาก พระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงรวบรวมค้นหาได้เท่าใดก็เอามา เรียบ
เรียงตรวจแก้ตักตอนทำเป็นกฎหมายฉบับหลวงฉบับใหม่ คือ
ฉบับพิมพ์เป็น ๒ เล่มนั้น มีกฎหมายชั้นกรุงรัตนโกสินทร์อยู่ใน
นั้น ๔ ลักษณะ คือ (๑) พระราชบัญญัติ (๒) กฎหมายพระ
สงฆ์ (๓) พระราชกำหนดใหม่ ๓ ลักษณะนั้นตั้งในรัชกาลที่ ๑
กับ (๔) ลักษณะโจร ๕ เล่ม ตั้งในรัชกาลที่ ๓ รวมเข้าเมื่อ
พิมพ์ ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้กฎหมาย ๒ เล่มพิมพ์นั้น ชื่อ

ได้ว่าคงตามรูปกฎหมายครึ่งกรุงเก่าแต่เป็น บทกฎหมายที่ใช้อยู่ใน
 ครึ่งกรุงเก่าเป็นอันมาก จะเห็นได้ว่ากฎหมายตอนปลายกรุงเก่า
 ที่ได้ตัดความเมื่อในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ แต่ยังไม่
 ทันแยกเข้าลักษณะตามประมวลก็มี คือ กฎหมาย ๓๖ ข้อ แต่
 มีกฎหมายที่ยังเป็นพระราชกฤษฎีกา ยังไม่ได้ตัดความทีเดียว
 อยู่ในพระราชกำหนดเก่าอีกหลายสิบบท.

๒ คำอธิบายวิธีจัดหมวดกฎหมายครึ่งกรุงศรีอยุธยา

ลักษณะจัดหมวดประมวลกฎหมายครึ่งกรุงเก่า อย่างเห็น
 ไว้ในกฎหมายฉบับพิมพ์ ๒ เล่ม พิจารณาเหตุตามรูปกฎหมาย
 และเนื้อความที่ปรากฏในหมวดพระธรรมศาสตร์ ทำให้เข้าใจว่า
 แต่เดิมประมวลกฎหมายไทยเห็นจะจัดเป็นหมวดหมู่อย่างหนึ่ง
 แต่จะเป็นอย่างไรรู้ไม่ได้ชัด อยู่มาในกาลครั้ง ๑ น่าจะเป็นใน
 แผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช เมื่อกองศรีอยุธยายัง
 เกี่ยวข้องกับกรุงหงสาวดีอยู่ ได้กฎหมายมนุธรรมศาสตร์ ซึ่ง
 แปลเป็นภาษารามัญเข้ามาในเมืองไทย และมีผู้มาแปลมนุธรรม
 ศาสตร์จากภาษารามัญออกเป็นภาษาไทย แต่จะแปลเมื่อใด
 ขอนถาจะคาดตามเรื่องในพระราชพงศาวดาร 21/04/2563
 แปลในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชนั่นเอง ก็น่าคิดว่าคงจะ
 มีฉะฉานในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศราช เพราะในแผ่นดิน

สมเด็จพระนเรศวรตีตกการทัพศึกเห็นจะไม่มีเวลาแปล.

ที่เรียกว่าธรรมศาสตร์ของพระมโนสาร หรือมณู นี้ เป็นต้น
 เก้าของกฎหมายในมัธยมประเทศ เป็นหนังสือคัมภีร์ใหญ่โต
 มาก ข้าพเจ้าได้สดับเรื่องราวเล่ามาจากรามัญประเทศว่า เดิม
 มอญได้มาเป็นภาษาสังสกฤต มีพระภิกษุรูป ๑ มาแปลออกเป็น
 ภาษามคธที่เมืองรามัญ (แล้วจึงมีผู้แปลออกเป็นภาษารามัญ
 อีกที่ ๑) ข้าพเจ้าได้ให้สืบหาหนังสือพระธรรมศาสตร์รามัญ พึ่ง
 ได้มาไม่ช้านัก เป็นหนังสือสั้นกว่าพระธรรมศาสตร์อินเดียเป็น
 อันมาก มีภาษามคธชั่วแต่มาตีกากกฎหมาย นอกนั้นเป็นภาษา
 รามัญ ได้วานพระเทวโลกแต่ยังเป็นหลวงโลกที่ป ซึ่งเป็นผู้รู้
 ภาษารามัญแปลออกดู ได้ความตามมาตีกามูลคดีว่าทของรามัญ
 ตรงกับพระธรรมศาสตร์มัธยมประเทศ และตำนานที่กล่าวไว้ใน
 พระธรรมศาสตร์รามัญ ถึงเรื่องพระเจ้ามหาสมมตราชตรงกับใน
 พระธรรมศาสตร์ของไทย แต่นอกจากนั้นไปคนละทางหมด
 ข้าพเจ้าเข้าใจว่าพระธรรมศาสตร์มัธยมประเทศ ซึ่งเป็นภาษา
 สังสกฤตเป็นหนังสือในศาสนาพราหมณ์ และเป็นหนังสือคัมภีร์
 ใหญ่ เมื่อพระเอามาแปลที่เมืองรามัญจะเลือกแปลแต่บางแห่ง
 และแปลงเนื้อความที่แปลนั้น ให้เป็นหนังสือฝ่ายพระพุทธศาสนา
 ด้วย ไทยเราได้พระธรรมศาสตร์มาจากมอญ ดังปรากฏอยู่ในคทา

คำนำหลักการข้างต้น เห็นจะได้มาเมื่อกฎหมายไทยเรามีเป็นแบบ
แผน และจัดเป็นหมวดหมู่อยู่อย่างอันแล้วมาจัดเอาเข้ามาตีคา
พระธรรมศาสตร์เมื่อทีหลัง จึงเข้าไม่ได้สนิท ข้อนั้นจะแลเห็น
ได้ถนัดในกฎหมาย แม้สังเกตแต่มาตรามูลคดีๆ งามัญว่ามี
๑๘ เท่าธรรมศาสตร์มัธยมประเทศ แต่มูลคดีในพระมศาสตร์ไทย
ขยายออกไปเป็น ๒๕ เห็นผิดกันอยู่มากดังนี้ จึงเข้าใจว่า เมื่อ
จะจัดกฎหมายไทยให้เป็นหมวดตามพระธรรมศาสตร์ จะเอาเข้า
ไม่ได้สนิท จึงทำอย่างขอไปที.

๗) คำอธิบายถึงส่วยอากรขนอนตลาด

หนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวอีกข้อ ๑ ว่า สมเด็จพระ
เอกาทศรถ โปรดให้ตั้ง "ส่วยสัดพัฒนากรขนอนตลาด" ว่า
เพียงเท่านั้นยากที่จะเข้าใจได้ว่าจัดการที่นั่นอย่างไรๆ บ้าง แต่
เชื่อได้ว่าไม่ใช่พงศาวดารอากรขนอนครวณเหมือนกัน ภาษอากร
คู่กับรัฐบาล เหมือนกับกฎหมายคู่กับประชุมนั้น มีรัฐบาลเมื่อ
ใดภาษอากรก็มีมาแต่เมื่อนั้น ผิดกันต่างกันแต่วิธีเก็บภาษ ภาษ
อากรที่เรียกรวมในชื่อว่า "ส่วยสัดพัฒนากรขนอนตลาด" นั้น
ข้าพเจ้าเข้าใจว่า จำแนกเป็น ๓ อย่าง คือ ส่วยอย่าง ๑ อากร
ขนอนอย่าง ๑ อากรตลาดอย่าง ๑ วิธีเก็บถ้าหมายความว่าเป็น ๓
อย่างนี้ ได้ความตามหนังสือของมองส์เออร์ เลอตูแบ ประกอบ

กับที่เข้าใจความตามทักกล่าวในกฎหมายเป็นดังนี้.

ส่วนนั้น ตามความที่เข้าใจกันทุกวันนี้หมายความว่า ยอมให้ไพร่พลส่งสิ่งของได้แทนแรงที่ต้องมาเข้าเวรรับราชการ เป็นต้นว่าไพร่พลพวกใดตั้งภูมิลำเนาอยู่ในทมิฬป่าไม้ ยอมให้ไพร่พลพวกนั้นตัดไม้ที่ต้องการใช้ในราชการส่งมาโดยกำหนด คนละเท่านั้น ๆ ไม้ นั้นเรียกว่าไม้ส่วย เมื่อผู้ใดได้ส่งส่วยแล้วก็ไม่ต้องรับราชการประจำในที่นั้น รัฐบาลเอาของส่วยมาใช้ในราชการ ดังเช่นไม้ก็เอามาใช้ในการปลูกสร้างสถานที่ต่าง ๆ เป็นต้น ลักษณะของการส่วยเป็นดังว่ามาน มาแต่ประเพณีโบราณซึ่งเป็นข้อกำหนดให้เมืองชน หรือให้หมู่บ้านชน ต้องจัดส่งของดีซึ่งมีในเมืองและบ้านนั้น ๆ ส่งแก่ผู้ซึ่งเป็นเจ้าเป็นใหญ่ เป็นพยานในการที่เป็นข้าขอบขัณฑสีมา ยกตัวอย่างดังเรื่องในพงศาวดารเหนือที่พระร่วงเมืองละโว้ ต้องเป็นส่วยส่งน้ำทะเลชุบศรไปถวายพระเจ้ากรุงขอมทุก ๆ ปี ไม่ใช่เพราะเมืองขอมกั้นด่านน้ำ หรือมีความจำเป็นโดยแท้จริงอันใดที่จะต้องได้น้ำทะเลชุบศรไปใช้ในเมืองขอม การที่บังคับให้เมืองละโว้ส่งน้ำทะเลชุบศร ก็เพื่อจะให้ชาวละโว้รู้สึกทั่วกันอยู่เสมอว่าเป็นข้าของพระเจ้าแผ่นดินขอมเท่านั้นเอง ประเพณีอันนี้ แม้อย่างต่ำแต่เมืองก็ต้องส่งต้นไม้เงินทองถวายแทนของส่วย ทูตที่จะไปทำต้นไม้เงินทองนั้น ยังใช้เก็บเฉลี่ยเรียกจากราษฎร เพื่อให้ความรู้สึก

มอยู่แก่ราษฎรทั่วกันว่า เป็นข้าขอบขัณฑสีมาตามธรรมเนียม
เดิม ยังให้เป็นที่ประเพณีในหัวเมืองมลายูมาจนเลิกประเพณีถวาย
ต้นไม้เงินทอง ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัว วิชาเก็บส่วยจากราษฎร เห็นว่าเอามาจากประเพณีโบราณ
นั่นเอง เปลี่ยนเป็นการระเหาะตัวไพร่พลในชาติเดียวกัน และ
กำหนดให้สังค้ำของที่จะเป็นประโยชน์แก่ราชการ ยกหน้าที่
จะรับราชการประจำให้เป็นการตอบแทน ซึ่งต้องเป็นความยินดี
พอใจของพวกเขาไพร่พลที่อยู่ไกลอยู่เป็นธรรมดา วิชาเก็บส่วยจาก
ไพร่พล ถาดังนั้นในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถุ จึงตั้งกล่าว
ในหนังสือพระราชพงศาวดาร ข้าพเจ้าเข้าใจว่า เกิดแต่จะบำรุง
การทำมาหากิน ด้วยไพร่พลต้องทำศึกสงครามบอบช้ำมาช้านาน
และเข้าใจว่าวิชาที่ยอมให้สังค้ำส่วยตนเอง ในรัชกาลก่อนภายหลังมา
ขยายต่อออกไปจนให้สังค้ำเงินแทนรับราชการได้ จึงเกิดมีประเพณี
เสียเงินค่าราชการสืบมา ของส่วยที่เรียกในแผ่นดินสมเด็จพระ
เอกาทศรถุ ทราบไม่ได้ว่าอะไรบ้าง มาทราบได้ในชั้นหลัง ซึ่ง
ข้าพเจ้าจะเอาไว้อธิบายในรัชกาลต่อไป.

ที่เรียกว่าอากรขนอนนั้น ตามเนื้อความเท่าที่จะทราบได้
เป็นภาษเก็บในจังหวัดราชธานี คือตั้งด่านขนตามทางนาทางบก
ที่มหาชนไปมาค้าขายต้องผ่าน ครึ่งกรุงเก่าเรียกด่านภาษว่า ขนอน
จะเป็นเรือกตาม เหวียนกตาม เมื่อพาสินค้าผ่านขนอน เก็บ

สินค้านั้นเป็นภาคหลวงโดยอัตรา ๑๐ ชัก ๑ ซึ่งเราเรียกกันทุก
วันว่าภาษีภายใน หรือภาษีผ่านด่าน มาจากอากรขนอนนั่นเอง
ถ้าเชื่อตามหนังสือพระราชพงศาวดารว่า ก็ตั้งขนในแผ่นดิน
สมเด็จพระเอกาทศฐเป็นปฐมเหมือนกัน.

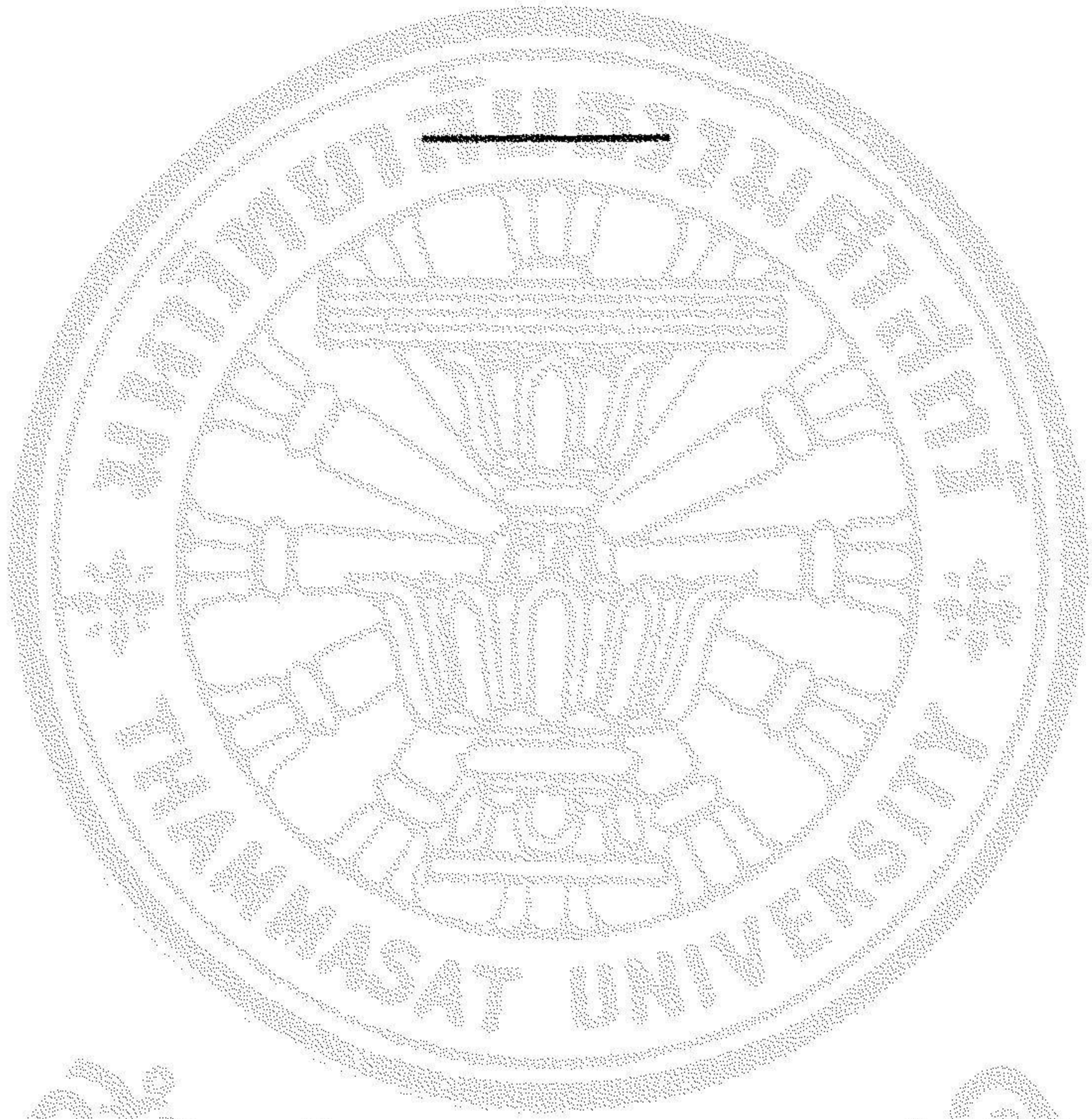
อากรตลาดนั้น เข้าใจว่าอย่างเดียวกับที่เรียกว่า เก็บจังกอบ
เก็บแต่ในจังหวัดราชธานีเหมือนกัน คือที่ใดราษฎรประชุมกัน
ตั้งตลาดค้าขาย ทนนักตั้งใหม่กันตลาดเก็บภาษีจากร้านและ
ผู้ซงมาขายของ อัตราที่เก็บเท่าใดในครั้งกรุงเก่า ข้าพเจ้ายังไม่
พบ.

๗ คำอธิบายเรื่องทักกลับนา

ในหนังสือพระราชพงศาวดารกล่าวอีกอย่าง ๑ ว่า สมเด็จพระ
เอกาทศฐพระราชทานทักกลับนาเป็นนิจภัตรพระสงฆ์ ที่เรียก
ว่าพระราชทานทักกลับนานั้น หมายความว่าพระราชทานผลประ
โยชน์ซึ่งได้ในภาษีที่ดินเป็นนิจภัตรเลี้ยงพระสงฆ์ ไม่ได้พระ
ราชทานตัวที่ดิน ประเพณีพระราชทานทักกลับนาเป็นพระราช
ประเพณีโบราณ มีมาแต่ครั้งสุโขทัย ไม่ใช่ตั้งขนใหม่ในแผ่นดิน
สมเด็จพระเอกาทศฐเป็นแน่ ที่หนังสือพระราชพงศาวดารกล่าว
เห็นจะหมายความว่า พระราชทานเพิ่มเติมทักกลับนาขึ้นอีก คือ

วัดหลวงวัดโตที่ยังไม่มีทกลปนามาแต่ก่อน
เหมือนกับวัดทมแล้วให้บริบูรณ์ตนเอง.

ก็จัดใหม่ขึ้นให้

สำนักหอสมุด